

FÖRVIRRING PÅ ETT HÖGRE PLAN?

Tidigare har Lars Bergström givit uttryck för den smått pessimistiska hållningen att det man i bästa fall kan räkna med att filosoferande leder till är, inte klarhet, utan ”förvirring på ett högre plan”. I *Varats dunkla skrymslen* kommenterar han samma fråga eller i alla fall frågan om vad hans eget filosoferande mynnat ut i genom att i stället citera vad Ingrid Bergman sagt om åldrande: ”Att åldras är som att bestiga ett berg. Man blir lite andfådd, men får en mycket bättre utsikt”. Man kan undra hur dessa reflektioner går ihop. Innebär de att man genom ett yrkesliv av filosoferande kan komma att få bevittna mer vidsträckta områden täckta av dimma, men fortfarande utan att se vad som döljer sig i den? Eller innebär de bara att man hamnar i en annan men lika tät dimma? Och vad är i så fall poängen med det? Är det värt andfåddheten?

Hursomhelst manifesterar kommentarerna den sympatiskt ödmjuka hållning som genomsyrar många av Bergströms texter. Det är sällan han tydligt tar ställning när det gäller de filosofiska diskussioner han kommer in på. Personligen tycker jag att den hållningen är mycket rimlig och att det finns något komiskt över den bestämdhet med vilken vissa filosofer hävdar sina övertygelser om kontroversiella filosofiska frågor, som huruvida fri vilja är förenlig med determinism eller om konsekvenserna av en handling är det enda som har relevans för om den är rätt eller fel. Därmed inte sagt att vi skulle klara oss bättre utan dessa filosofer, tvärtom! Utan dem skulle livet som filosof vara tråkigare, och det skarpsinne som vissa (inte alla ...) tjurskalliga individer utvecklar för att försvara sina teorier även när grunderna för dem är otillräckliga är förmodligen en viktig källa till framsteg inom snart sagt varje disciplin. Lite individuellt oförnuft är ju inte så farligt om det leder till att vi kollektivt blir klyftigare.

Bergström föreslår emellertid också en förklaring till varför man ofta bör vara försiktig med sina bedömningar av filosofiska uppfattningar. Så här skriver han exempelvis om Michael Dummetts idéer om att vi bör närma oss de traditionella metafysiska problemen genom att ta reda på hur vi använder språket:

Snarare bör vi anpassa vårt sätt att använda språket till vår bästa totala teori om verkligheten. Något som inte är gjort i en handvändning. Det är fråga om en process i vilken vi förmodligen aldrig kan nå fram till ett definitivt slut. Det är just därför filosofin har så svårt att leverera definitiva och väletablerade resultat. (s. 153)

Bergström verkar här mena att bedömningen av en filosofisk hållning beror på hur den passar med vår bästa totala teori om verkligheten. Om nu författaren till denna essä hade varit Bergström själv så hade nästa steg antagligen varit att ifrågasätta om den uppfattningen själv passar med vår bästa totala teori. Men denna typiskt Bergströmska manöver skall jag inte ägna mig åt, hur fruktbar den än må vara. I stället skall jag diskutera en annan fråga där Bergström också trots allt sätter ned foten.

Frågan rör vad det vi uppfattar som kunskap ytterst grundar sig på. Och vad Bergström hävdar är att det grundar sig på tro. Så här skriver han:

Det vi uppfattar som sanning och kunskap är i sista hand *alltid* grundat på tro. Många skulle kanske invända att våra vetenskapliga teorier inte är grundade på tro, utan på experiment och systematiska observationer av olika slag. ... Men det som gör att vi alls lägger någon vikt vid experiment är ju att vi *tror* att det vi observerar också orsakar att vi observerar det. Vi försöker sedan öka tillförlitligheten i våra observationer genom att vi själva och andra upprepar experimentet. Om alla då observerar detsamma – vilket vi i gynnsamma fall *tror* oss kunna konstatera – så *tror* vi oss ha ytterligare belägg för att det vi *tror* oss observera verkligen är sant. (s. 24)

Och på ett annat ställe skriver han:

Att veta något kan tyckas vara betydligt mer kvalificerat än att bara tro. Men samtidigt verkar det som att grunden för allt vetande är just tro. Alla våra uppfattningar, inte bara av det mer vardagliga slaget, utan även inom avancerad vetenskap och matematik, tycks i sista hand vara grundade på vad vi tror. Inte på någonting annat. (s. 38)

Bergström tycks anse att denna tanke – att grunden för vetenskapen och allt vårt vetande är tro – är uppseendeväckande på något vis, eller åtminstone intressant. Hur skall man annars tolka den ymniga användningen av kursiveringar i det första citatet? Samtidigt kan man undra vad det innebär att vetenskapen och allt vårt vetande grundar sig på tro. Det är den frågan jag skall koncentrera mig på.

En del skulle kanske invända mot Bergströms tes att de teorier som förs fram inom vetenskapen grundar sig på *fakta* snarare än tro och att det är just det som skiljer dem från uppfattningar som förs fram i mer oseriösa sammanhang. Men är det oförenligt med vad Bergström säger? Det är inte uppenbart. Om man tror att något är fallet så är det väl ett faktum att man tror att så är fallet. Så om man grundar en uppfattning på sin tro så finns trots allt ett faktum där – ett psykologiskt faktum – som grunden kan sägas bestå i. Tanken att vetenskapliga teorier grundar sig på tro och tanken att de grundar sig på fakta kan kanske därför förenas.

Samtidigt har man en känsla av att de som anser att vetenskapliga teorier grundar sig på fakta har andra fakta i tankarna än de som går ut på att vi tror saker, åtminstone om teorierna i fråga inte direkt handlar om vår psykologi. En av de saker vissa fysiker tror sig veta är exempelvis att universum expanderar. Till stöd för den uppfattningen brukar anföras att ljuset från praktiskt taget alla galaxer är rödförskjutet. Det brukar inte så ofta anföras att någon *tror* att ljuset från praktiskt taget alla galaxer är rödförskjutet. Samtidigt har Bergström förmodligen rätt i att om fysikerna *inte* skulle ha trott att ljuset från galaxerna är rödförskjutet så skulle de inte heller hänvisa till det förhållandet till stöd för sin teori. Den observationen lämnar utrymme för tanken att vår tro är en grund för vårt vetande i den enkla meningen att den är en viktig *orsak* till att vi vet saker eller till att vi har de uppfattningar som vårt vetande består i, till exempel genom att den bidrar till att vi dragit vissa slutsatser. Kanske är det så man skall uppfatta Bergströms tes? Den tolkningen passar bra ihop med formuleringen i det första citatet om att "det som gör att vi alls lägger någon vikt vid experiment är ju att vi *tror* att det vi observerar också orsakar att vi observerar det".

Vad som inte riktigt förklaras av denna tolkning är emellertid den emfas med vilken Bergström uttrycker sin tes. Varför antas det vara så spännande att vissa av våra uppfattningar (de som utgör kunskap) orsakas av vissa andra uppfattningar (som utgör tro)? I det sammanhanget bör man påminna sig om att vetande, åtminstone enligt många filosofer, *är* en sorts tro. När man vet något så tror man det också, enligt dessa filosofer, även om en del andra villkor också måste vara uppfyllda. Enligt den uppfattningen är alltså all kunskap tro även om det omvända inte gäller. Möjligen skall Bergströms tes uppfattas så att den innebär att de av våra trosföreställningar som utgör kunskap kan ha orsakats av andra trosföreställningar trots att dessa andra trosföreställningar inte

själva utgör kunskap. Kanske är det detta – att kunskap kan orsakas av något som inte är kunskap – som antas göra den spännande? Men att de av våra trosföreställningar som utgör kunskap kan vara orsakade av sådant som inte självt är kunskap är väl närmast en trivialitet. Jag tror mig veta att författaren till denna text inte är Lars Bergström. Om någon skulle upplysa mig om att orsaken till min tro att Bergström inte är författaren är att Bergström faktiskt inte *är* författaren så skulle jag inte höja på ögonbrynen eller bli mindre benägen att tro att min tro är vetande. Så är det även om jag kan inse att det faktum att Bergström inte författat texten inte *i sig självt* utgör ett stycke kunskap (till skillnad från min tro att så är fallet).

Det finns emellertid en annan tolkning av Bergströms tes som gör den mer intressant, åtminstone i mina ögon. Enligt denna tolkning syftar ”grund” på de *skäl* vi kan ha för en uppfattning snarare än på orsakerna till den. Den fråga Bergströms tes därmed skulle handla om är vad de skäl vi händelsevis har för de uppfattningar vi betraktar som vetande närmare bestämt består i. Och svaret den ger är: Tro. Anta till exempel att ljuset från praktiskt taget alla galaxer verkligen är rödförskjutet. Detta förhållande räcker inte för att vi skall ha något skäl att tro att universum expanderar, enligt Bergströms tes. Det måste också vara så att vi *tror* att förhållandet föreligger. Ja, kanske menar Bergström rentav att hur det faktiskt ligger till med ljusets rödförskjutning är irrelevant i sammanhanget. Kanske menar han att vår tro att ljuset från galaxerna är rödförskjutet kan vara ett skäl för oss att tro att universum expanderar även om ljuset egentligen är blåförskjutet? Om det är så man skall uppfatta tesen så är den ett uttryck för en hållning som inom kunskapsteorin kallas ”internalism”.

Denna tolkning av Bergströms tes gör den mer intressant, vill jag hävda, bland annat för att den leder in på många trassliga följdfrågor. Vad har egentligen rödförskjutningen med universums expansion att göra? En del menar att rödförskjutningen ger oss skäl att anta att universum expanderar därför att det antagandet ingår i den bästa förklaringen av rödförskjutningen. Vad skulle en Bergströmian säga om saken? Kanske att det viktiga snarare är att vi *tror* att teorin ingår i den bästa förklaringen av rödförskjutningen än att den faktiskt gör det. Om vi tror att den ingår i den bästa förklaringen så kan vår tro på rödförskjutningen vara ett skäl att tro att universum expanderar. Men räcker det att vi har den ”extra” tron (det vill säga tron om att teorin om universums expansion ingår i den bästa förklaringen av rödförskjutningen)? Knappast,

enligt Bergströms tes. För anta att en ytterligare tro som vi har är att om en teori ingår i den bästa förklaringen till rödförskjutningen så är den förmodligen falsk. Om det nu är så viktigt vad vi tror så verkar denna tredje tro innebära att vår tro på rödförskjutningen inte är något skäl för oss att godta teorin att universum expanderar, även om vi också tror att denna teori ingår i den bästa förklaringen av rödförskjutningen.

Med andra ord, anta att vi tror:

- (1) Att rödförskjutningen förekommer.
- (2) Att den bästa förklaringen av rödförskjutningen implicerar att universum expanderar.

Detta räcker inte för att vi skall ha något skäl för att tro på universums expansion, eftersom 1 & 2 ju *inte* är något sådant skäl om vi även tror att om en teori ingår i den bästa förklaringen till rödförskjutningen så är den förmodligen falsk. Räcker det åtminstone, om vi *inte* har denna tredje tro, att det också är fallet att om en teori ingår i den bästa förklaringen till rödförskjutningen så är den förmodligen sann? Nej, varför skulle det räcka, enligt Bergströms tes? Det räcker ju inte att en teori *är* den bästa förklaringen till rödförskjutningen för att den skall vara ett skäl att godta teorin. Vi måste också *tro* att så är fallet. Därför måste vi väl även tro att om en teori ingår i den bästa förklaringen av rödförskjutningen så är den förmodligen sann (eller har någon annan egenskap som, enligt vad vi tror, gör att vi bör lita på den).

Här kan man givetvis fråga sig vad "förmodligen sann" och "bör lita på" betyder och bland annat därför är det svårt att fastställa exakt vad vi måste tro, enligt Bergströms tes, för att vi skall ha något skäl att dra någon slutsats från (vår tro på) rödförskjutningen. Men jag misstänker att den argumentation jag just antytt enkelt kan utvecklas på ett sätt som innebär att listan blir ganska lång. Troligen måste man tro väldigt mycket. Kanske mer än vad en normalt funtad människa mäktar med! Och det innebär möjligen i sin tur att tesen implicerar att vi ganska sällan *har* något skäl att tro något och att vi därför i många fall bör avstå från att tro helt och hållet. För min del uppfattar jag inte det som något större problem, eftersom jag har känslan av att vi i gemen tror lite för mycket. Ett större problem är emellertid just det med svårigheten att komma fram till vad en renodlat internalistisk teori av den typ Bergström verkar plädera för egentligen har att säga mer i detalj. En del menar att man kan ha goda skäl att tro ett påstående om det följer logiskt eller får induktivt stöd från andra påståenden som man har skäl att tro.

Fast Bergström skulle väl snarare säga att man har sådana skäl bara om man tror att påståendet får sådant stöd från de andra påståendena. Men anta nu att man samtidigt tror att dessa relationer är irrelevanta för om man har några goda skäl att tro påståendet ifråga. Vad bör man tro på då?

Därmed inte sagt att en renodlat externalistisk teori vore att föredra, det vill säga en teori som säger att även andra fakta än sådana som är rent självbiografiska kan vara skäl. Det är ju exempelvis konstigt att säga att rödförskjutningen ger oss skäl att tro på universums expansion även om allt vi i övrigt tror tyder på att den inte existerar och på att om den skulle existera så skulle den ändå inte ge något belägg för teorin. Och att hitta någon attraktiv teori som kombinerar internalistiska och externalistiska element är inte heller helt enkelt. Hur skall dessa element vägas mot varandra? Kanske är det detta som avses med "förvirring på ett högre plan"? Frågan om vad som är poängen med sådan förvirring kvarstår dock, i alla fall om vi bortser från att den kan vara rolig.

LITTERATUR

Bergström, Lars. 2018. *Varats dunkla skrymslen*. Stockholm: Thales.